

הלכה לימינו:
גישת התנועה המסורתית להלכה

מהדורה רביעית מורחבת

מאת

הרב דוד גולינקין

המכון לחקר ההלכה ויישומה
שליד מכון שכטר ללימודי היהדות

ירושלים • תשנ"ח

פרסום ראשון זה של
"הספריה החלכתית על שם
מאיר ותרצה גולדשטיין שנספו בשואה"
מוקדש על ידי
הרב ברוך גרשון גולדשטיין
"אוד מוצל מאש"

לזכר עולם

של הקדושים והטהורים שנספו בשואה

אבי מורי ר' ישראל מאיר בן ר' שמואל אלטער ואסתר טובה דבורה

אמי מורתי תרצה ביילע בת ר' חיים ומלכה

אחותי היקרה רחל בת ר' ישראל מאיר ותרצה ביילע

אחי היקר שמואל אלטער בן ר' ישראל מאיר ותרצה ביילע

גולדשטיין

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים

©
כל הזכויות שמורות לדוד גולינקין
תשנ"ח

copyright
by David Golinkin
1998
Printed in Israel
ISBN 965-7105-00-5

הפקה: "לשון לימודים" בע"מ, ירושלים
טל. 02-5372212

הפצה: המכון לחקר ההלכה ויישומה
שליד מכון שכטר ללימודי היהדות
ת.ד. 8600, ירושלים 91083
טל. 02-6790755
פקס. 02-6790840

תוכן העניינים

7	הקדמה
9	מבוא
9	מסורת ושינוי
10	מרכזיותה של ההלכה לתנועה המסורתית
11	מדוע לקיים מצוות?
20	למי יש הזכות לפסוק הלכה ולפרש אותה?
23	על שינויים, גמישות והתפתחות בהלכה
28	העקרונות המנחים את רבני התנועה המסורתית בפסיקת הלכה
30	מדגם של פסקי הלכה של ועד ההלכה של כנסת הרבנים בישראל
32	"ואידך זיל גמור"
33	ביבליוגרפיה נבחרת
34	ביבליוגרפיה מקיפה

פרסומי המכון לחקר ההלכה ויישומה

David Golinkin, ed. *Proceedings of the Committee on Jewish Law and Standards of the Conservative Movement 1927-1970*, Jerusalem, 1997 (co-published by The Rabbinical Assembly)

הספריה ההלכתית על שם מאיר ותרצה גולדשטיין שנספו בשואה

מספר 1: דוד גולינקין, הלכה לימינו: גישת התנועה המסורתית להלכה, ירושלים, תשנ"ח

מספר 2: Давид Голинкин, *Галаха для нашего времени: Консервативный подход к еврейскому закону, Иерусалим*, 1998

הקדמה

בשנת תשמ"ד, ביקש ממני הרב ראובן המר לחבר חוברת על גישת התנועה המסורתית להלכה כחלק מסידרה שהוא ערך עבור התנועה המסורתית. החוברת הופיעה בשנת תשמ"ו תחת הכותרת "הלכה לימינו". אותה מהדורה תורגמה לספרדית והופיעה בכתב העת של התנועה המסורתית בדרום אמריקה.¹ בשנת תשמ"ז הכנתי מהדורה שניה מורחבת של "הלכה לימינו" ואף היא פורסמה על ידי התנועה המסורתית. בשנת תשמ"א הכנתי מהדורה שלישית מורחבת של החוברת באנגלית עבור התנועה הקונסרבטיבית בצפון אמריקה.² בשנת תשמ"ה תירגם ידידי ותלמידי לשעבר הרב ריבון קריגר את הנוסח האנגלי לצרפתית וכלל אותו בספרו על גישת התנועה המסורתית להלכה.³ לאחר מכן, תירגמו תלמידיי מוסייה וינגר ומיכאל קובסן את הנוסח האנגלי לרוסית ואותו נוסח עומד להופיע בימים אלה. המהדורה הנוכחית היא מהדורה רביעית מורחבת המבוססת על המהדורה השניה בעברית ועל המהדורה השלישית באנגלית.

ריבוי המהדורות והתרגומים של חוברת זאת מעידים על כך שיש התעניינות הולכה וגוברת בגישת התנועה המסורתית להלכה הן בתוך התנועה והן מחוצה לה. יתר על כן, כתוצאה מהנסיון לחוקק את מה שמכונה "חוק ההמרה" ומהדיונים של "ועדת נאמן", התחיל הציבור הישראלי הרחב להבין שהתנועה המסורתית היא תנועה הלכתית, בניגוד לתנועה הרפורמית, אבל תנועה המאמינה שההלכה היא גמישה ומתפתחת, שלא כתפיסת רוב הרבנים האורתודוקסיים. אנו מברכים על התעניינות זאת ומקווים שהמהדורה הרביעית של חוברת זאת תהיה בגדר "דבר בעתו מה טוב" (משלי ט"ו: כ"ג) המסייעת להבהיר את גישת התנועה המסורתית להלכה.

1 *Maj'shavot: Pensamientos* 27/3 (July-September 1988), pp. 5-15

2 *Halakhah for Our Time: A Conservative Approach to Jewish Law*, United Synagogue of America, New York, 1991, 49 pp

3 Rivon Krygier, ed., *La Loi Juive à L'aube du XXIe Siècle*, Paris, 1995, pp. 23-64

ברצוני להודות לעמיתיי במכון שכטר ללימודי היהדות בירושלים, שהוא המוסד להשכלה גבוהה של התנועה המסורתית בארץ, שקראו את המהדורה הזאת בעיון והעירו הערות מחכימות: הרב בנימין סגל, הרב ד"ר אלכסנדר אבן-רחן, ד"ר משה בנוביץ, והרב שמואל לואיס. ישר חילם לאורייתא! כמו כן, אני מודה לידידי מר ישראל חוני שקרא את החוברת והעיר הערות מחכימות, למזכירתי תמר הירשברג שהדפיסה את החוברת, ולדני פינקל וצוותו ב"לשון לימודים" שהתקינו אותה לדפוס.

זהו הפרסום השני של "המכון לחקר ההלכה ויישומה" שליד מכון שכטר ללימודי היהדות. המכון הוקם בשנת תשנ"ו על מנת לפרסם ספריה שלימה של מדריכים הלכתיים ושאלות ותשובות עבור התנועה המסורתית בארץ ובעולם. יהי רצון שנזכה להמשיך בהגשמת מטרה חיונית זאת.

יתר על כן, זהו הפרסום הראשון של "הספריה ההלכתית על שם מאיר ותרצה גולדשטיין שנשטפו בשואה". ספריה זאת הוקמה על ידי דודי היקר הרב ברוך גרשון גולדשטיין יצ"ו מווסטר מסצ'וסטס לעילוי נשמות הוריו ובני משפחתו שניספו בשואה על לא עוול בכפם יחד עם ששה מליון קדושים וטהורים מבני עמינו. מאיר ותרצה גולדשטיין היו יהודים יראי שמים ושומרי מצוות שגידלו את ילדיהם על פי המסורת היהודית. הרב גולדשטיין הקים את הספריה הזאת במסגרת "המכון לחקר ההלכה ויישומה" על מנת להבטיח שהדורות הבאים בארץ ובתפוצות ימשיכו לקיים מצוות ולהיות נאמנים למסורת היהודית שהיתה כה יקרה להוריו. יהי זכרם ברוך!

דברים אלה נכתבים במלאת חמישים שנים לנס של הקמת מדינת ישראל. יהי רצון שכשם שזכינו להקים בית פיזי איתן לעם היהודי, כן נזכה להקים בית רוחני איתן שבו כל יהודי יכיר ויוקיר את מורשתו.

דוד גולינקין
ירושלים עיר הקודש
ה' אייר תשנ"ח

מבוא

אחד ההבדלים החשובים בין הזרמים השונים ביהדות זמננו הוא גישתם להלכה: האם ההלכה מחייבת, ואם כן, מדוע? למי יש הזכות לפרש את ההלכה? האם מותר לשנות את ההלכה? ועל פי אילו עקרונות?

בחוברת זו ננסה לענות על שאלות אלה מנקודת המבט של התנועה המסורתית.¹ הדעות המובעות כאן אינן העמדה הרשמית של התנועה המסורתית אולם הן מייצגות דעות מקובלות בקרב רבני התנועה ומנהיגיה.

מסורת ושינוי

לפני ארבעים שנה ערך הרב מרדכי ווקסמן מקראה על התנועה הקונסרבטיבית בשם "מסורת ושינוי". כותרת זו הפכה במרוצת הזמן למעין סיסמה של התנועה המסורתית. הרב ווקסמן בעצמו הסביר את משמעות הביטוי:

הרפורמה דוגלת בזכות הפירוש אבל דוחה את הסמכות של המסורת ההלכתית. האורתודוקסיה דובקת בכל תוקף בעקרון הסמכות אבל דוחה מאז האימנציפציה ועד דורנו את זכות הפירוש, פרט לפירושים זעירים. ההשקפה הקונסרבטיבית היא, ששני הדברים, סמכות ההלכה וזכות הפירוש, הכרחיים ליהדות חיה. בהתאם לכך, היהדות הקונסרבטיבית רואה עצמה מחויבת על ידי המסורת ההלכתית אבל עומדת על הזכות של ארגון הרבנים שלה, הפועל כגוף, לפרש וליישם את ההלכה.²

מסורת ושינוי – אין אחד מן המרכיבים חשוב ממשנהו. שניהם הכרחיים להמשך קיומו של העם היהודי הן בארץ והן בחו"ל. בלי המסורת ההלכתית העשירה שלנו נשכח את בוראנו, נאבד את ייחודנו כיהודים והעם היהודי יתפורר ויתפלג. במקום עם סגולה נהיה כגויי הארצות. מצד שני, בלי שינוי הדרגתי ומתמיד בתוך המסורת, תיחפך ההלכה למאובן, ולא תהיה מסוגלת לתפקד בעולם המודרני המשתנה בקצב כה מהיר. אם ההלכה

1 בחו"ל התנועה נקראת "התנועה הקונסרבטיבית" דהיינו התנועה השמרנית. אנו נשתמש בשם העברי אלא אם כן מדובר בציטוט של מנהיג קונסרבטיבי מחו"ל.

2 R. Mordecai Waxman in: idem, ed., *Tradition and Change: The Development of Conservative Judaism*, New York, 1958, p. 20. כל התרגומים בחוברת זאת נעשו על ידי המחבר.

מהי הדרך היהודית לאלהים? אין זה דרך העליה בסולם הספקולציה. הבנתנו את ה' איננה תוצאה של מתקפה על חידות היקום... הבנתנו מגיעה דרך המצוה. כשאנו חיים כיהודים, אנו מגיעים לאמונה כיהודים. אין לנו אמונה במצוות; אנו משיגים אמונה דרך המצוות. כשמשנה רבינו סיפר לעם את חוקי הברית עם ה', הם ענו: "נעשה ונשמע". רצונם לומר: דרך העשייה אנו מבינים... היהודי מתבקש לקפוץ קפיצה של עשייה ולא קפיצה של מחשבה... לעשות יותר ממה שהוא מבין, כדי שיבין יותר ממה שהוא עושה... דרך האקסטזה של מעשים הוא לומד להיות בטוח שהוא נמצא בנוכחותו של ה'.⁴

לאחרונה, מרכזיות ההלכה לתנועה המסורתית הודגשה ב"אמת ואמונה", מצע העקרונות של התנועה הקונסרבטיבית בחו"ל, שפורסם בשנת 1988:

הלכה – בצורתה המתפתחת – היא מרכיב חיוני ליהדות מסורתית שהיא גם חיה ומודרנית. ההלכה איננה מהווה את זהותנו היהודית בשלמותה. היהדות כוללת מוסר, אגדה, היסטוריה, מחויבות לארץ וללשון מסוימות, אומנות, מוסיקה, ספרות, ועוד. היהדות היא אכן "תרבות" במלוא מובן המילה. אבל ההלכה חיונית לאותה "תרבות".⁵

פרופ' שכטר קרא להלכה "אותיות החוק" ואילו פרופ' השל קרא לה "דרך המצוות" ו"קפיצה של עשייה", אבל בין כך ובין כך מחויבות זו להלכה מאפיינת את היהדות המסורתית מראשיתה ועד היום.

מדוע לקיים מצוות?

כאמור, יש הסכמה כללית בתנועה המסורתית שיהודי חייב לשמור מצוות. מצד שני, יש הרבה גישות לשאלה: מדוע לשמור מצוות? אכן, ספרו של רב מסורתי שיצא לאור לפני כמה שנים מציג שלוש-עשרה גישות שונות שניתנו במשך הדורות.⁶ בפרק זה, נתאר בקיצור תשע סיבות לקיום מצוות המופיעות במקרא, בתלמוד ובספרות היהודית

לא תתמודד עם בעיות השעה, יאלץ יהודי החפץ לשמור על המסורת לחיות חיים חצויים. ההלכה תישאר במאה הי"ח ואילו היהודי במאה העשרים. אכן, כך כבר קרה בחוגים מסוימים.

ברם, לפני שניגש לשנות את המסורת עלינו לקבל את מרות המסורת. יתכן שניתן לשנות או לפרש מחדש או אפילו לבטל פרטים מסוימים בהלכה, אבל את זה ניתן לעשות רק בתוך המערכת ההלכתית. אם ההלכה איננה מחייבת, איזו זכות יש לנו לשנותה? משל למה הדבר דומה? לשופט או לחבר כנסת המפרש או המחוקק חוק כשהוא בעצמו אינו מחוייב למערכת החוקים של מדינת ישראל. לפיכך, התנועה המסורתית מצפה מחבריה לקבל על עצמם את המערכת ההלכתית ולקיים מצוות מעשיות, הן את המצוות שבין אדם למקום כגון שבת, חגים, כשרות, לימוד תורה ותפילה בכל יום, והן את המצוות שבין אדם לחברו כגון כיבוד אב ואם, צדקה, "ואהבת לרעך כמוך", "לא תעמוד על דם רעך", "מדבר שקר תרחק", ביקור חולים, ואיסור האונאה במשא ומתן. וכל כך למה? מפני ששני הסוגים של המצוות חיוניים לחיים של קדושה שאליהם שואפת היהדות.

מרכזיותה של ההלכה לתנועה המסורתית

מרכזיות ההלכה ליהדות המסורתית הודגשה פעמים אין ספור על ידי רבניה ומנהיגיה. דבר זה הודגש כבר על ידי פרופ' שניאור זלמן שכטר בנאום הפתיחה שלו כנשיא בית המדרש לרבנים באמריקה בשנת 1902:

היהדות איננה דת שאיננה מתנגדת לדברים מסוימים. היהדות מתנגדת לדברים רבים ואומרת "לא" באופן ברור. היא חודרת לחיים שלך בשלמותם. היא דורשת שליטה על כל מעשיך ואפילו אומרת לך מה לאכול. היהדות מקדשת את העונות ומסדירה את ההיסטוריה שלך... היא דורשת קיום של רוח החוק ואותיות החוק. רוח החוק בלי אותיות החוק שייכת לאלה המכונים במיסטיקה "נשמתין ערטילאין" המרחפות ביקום בלי שיווי משקל ובלי עקביות... במילים אחרות, היהדות איננה עולה בקנה אחד עם נטישת התורה [והמצוות].³

החשיבות של קיום מצוות הודגשה שוב כעבור חמישים שנה על ידי פרופ' אברהם יהושע השל, שלימד מחשבת ישראל בבית המדרש לרבנים באמריקה במשך שנים רבות:

R. Abraham J. Heschel, "Toward an Understanding of Halakhah", *CCAR Yearbook* 43 (1953), p. 399

Emet Ve'emunah: Statement of Principles of Conservative Judaism, New York, 1988, p. 22

R. Elliot Dorff, *Mitzvah Means Commandment*, New York, 1989

R. Solomon Schechter, *Seminary Addresses and Other Papers*, Cincinnati, 1915, p. 22

לדורותיה. חלקן מדגישות את הקב"ה, חלקן את העם היהודי, וחלקן את היחיד. ברם, יש ביניהן מכנה משותף: בלי קיום מצוות, במרוצת הזמן יהודי מפסיק להיות יהודי.

גישות תיאולוגיות

1. הגישה הראשונה היא הפשוטה ביותר: עלינו לקיים את המצוות כי הן ניתנו לנו על ידי הקב"ה בהר סיני. והרי, למשל, דברי הרב עמנואל יעקובוביץ, רב אורתודוקסי, לשעבר הרב הראשי של בריטניה:

לדידי, האמונה בתורה מן השמים היא עיקר של היהדות שאי-אפשר להעבירו, בדומה לעיקר המונותאיזם... תורה מן השמים פירושה שהתורה המונחת בידינו היום, זהה עם התורה שנתגלתה למשה בסיני, ושהבעה זאת של רצון האל היא אותנטית, סופית, ומחייבת את עם ישראל לנצח.⁷

ומה לגבי כל ההלכות שנוספו על ידי חכמינו במשך הדורות? לפי הגישה הרווחת אצל הרבה רבנים אורתודוקסיים, אף הן ניתנו למשה בסיני כמו שאנו גורסים בירושלמי: "אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר למשה בסיני". במילים אחרות, כל מצוה שאנו מקיימים ניתנה ב פוטנציה בהר סיני. כשרב מחדש הלכה או מנהג, הוא רק מגלה דבר שהיה טמון בתורה מלכתחילה.⁸

אולם, גישה זאת אינה מספקת את רוב היהודים בני זמננו. הרבה אינם מאמינים בהתגלות מילולית בהר סיני. הם מוטרדים מארבע בעיות עיקריות:⁹

- לגבי מעשה ההתגלות הם שואלים: מה קרה בסיני? כיצד אנו יודעים שה' דיבר? ואפילו אם דיבר, כיצד אנו יודעים שהוא הובן כראוי?
- לגבי תוצר ההתגלות – דהיינו התורה – הם שואלים: האם זאת העתקה ישירה של דברי האלהים? אם כן, כיצד ניתן להסביר את הסתירות שבחוקה: מצה נאכלת שבעה ימים לפי שמות י"ג, לעומת ששה ימים לפי דברים ט"ז:ח'; הפסוק בשמות כ':כ"א מתיר בניית מקדש "בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אלך

7 R. Immanuel Jakobovits in: *The Condition of Jewish Belief*, Northvale, New Jersey, 1989, pp. 109-110.

8 הציטוט לקוח מירושלמי פאה ב' ו', י"ז ע"א = ירושלמי מגילה ד' א', ע"ד ע"ד. לגישה כזאת היום, ראה, למשל, הרב יהודה דוד בליק, *Judaism* 29/1 (Winter 1980), p. 31.

9 שני הסעיפים הראשונים מבוססים על: R. Elliot Dorff, *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants*, New York, 1977, pp 111-112.

וברכתיך" לעומת הפסוק בדברים י"ב:ה' המגביל את בניית המקדש ל"מקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם, לשכנו תדרשו ובאת שמה". וכן יש סתירות בסיפורי התורה: מעשה הבריאה בבראשית פרק א' שונה מאד ממעשה הבריאה בפרק ב'; יש שלושה סיפורים חופפים על הירידה למצרים בגלל רעב (בראשית י"ב; כ'; כ"ו); יש שני סיפורים שונים על מקור השם "באר שבע" (בראשית כ"א:ל"א; ל"א; כ"ו:ל"ג); ויש סיפורים סותרים על הנדודים במדבר: לפי במדבר כ':כ"א בני ישראל לא עברו את ארץ אדום ואילו לפי דברים ב':ד' הם כן עברו את ארץ שער.

ג. לגבי מוסר התורה, הם מוטרדים מחוקים הנראים כבלתי-מוסריים כגון חוק הממזרות המעניש את הבנים "גם דור עשירי" עבור חטאי הוריהם (דברים כ"ג:ג), ומסיפורים בעייתיים כגון השמדת המדיינים (במדבר ל"א) שלפיו בני ישראל הרגו "כל זכר" (פס' ז') וכן "כל זכר בטף וכל אשה יודעת איש" (פס' י"ז).

ד. לבסוף, אפילו רבים המאמינים שהתורה בעצמה ניתנה למשה בסיני, מפקפקים במוצא האלוהי של רבות מההלכות והמנהגים שנתוספו במשך הדורות.

בעיות אלו ואחרות הובילו לנוסח מעובד של הגישה הראשונה:

2. גישה שניה זאת אומרת שההלכה היא הדרך שבה העם היהודי לדורותיו הבין ופירש את התגלותו של ה' בהר סיני. יהודי המקיים מצוות ממלא אחר רצון האל כפי ש"כלל ישראלי" הבין את רצונו במשך שלושת אלפים שנה. ראש המדברים של גישה זו היה פרופ' שניאור זלמן שכטר הנ"ל, המייסד העיקרי של התנועה הקונסרבטיבית בצפון אמריקה. הוא כתב את הקטע דלהלן בשנת 1896:

הדבר החשוב ביותר לעם היהודי איננו התורה שנתגלתה כי אם התורה כפי שהיא חוזרת על עצמה בהיסטוריה, או במילים אחרות, כפי שהיא מתפרשת על ידי המסורת... מכיון שפירוש המקרא או המובן המשני הוא בעיקר תוצאה של השפעות היסטוריות משתנות, יוצא איפוא שמרכז הסמכות מועבר למעשה מן המקרא ומונח בגוף חי, שכתוצאה ממגעו עם השאיפות האידיאליות והצרכים הדתיים של התקופה, מסוגל יותר לקבוע את טיבו של המובן המשני. ברם, גוף חי זה אינו מוצג על ידי חלק מסוים של האומה או רבנות רשמית כלשהי, אלא על ידי המצפון הקיבוצי של "כלל ישראלי"... גוף זה, העד היחיד לעבר... חייב לשמור על סמכותו כמדריך האמיתי היחיד של ההווה והעתיד...¹⁰

10 R. Solomon Schechter, *Studies in Judaism*, First Series, London, 1896, pp. xvii-xviii

אנו מגשימים את הפסוק "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמות י"ט: ו'), וכן את הפסוק "קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם" (ויקרא י"ט: ב').

וכך הדגישו הרב נורמן פרימר ופרופ' מרווין פוקס בימינו. אומר הראשון:

הפסוק "קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם" (ויקרא י"ט: ב') איננו קריאה לאקסטוזה רוחנית או מיסטית, אלא הוא תרשים מפורט של חיי יומיום המנסה להחדיר קדושה לכל פינה ופינה של חיינו.¹³

והשני אומר:

בקיום מצוותיו של ה', אנו משרתים אותו, מבטאים את אהבתנו אליו, ומשיגים את המטרה הסופית של הקיום היהודי – קדושת החיים.¹⁴

אלה הן איפוא ארבע סיבות תיאולוגיות לשמירת מצוות: כרצונו המילולי של ה'; כהבנתנו ההיסטורית את רצון ה'; כביטוי של הברית הנצחית בין ה' לעם ישראל; וכדרך לעלות בסולם הקדושה.

גישות אתניות

שלוש הגישות הבאות הן אתניות. לפיהן באות המצוות לשמר, לאחד, ולחזק את עם ישראל.

1. לפי הגישה הראשונה, ההלכה היא המלט המאגד את הלבנים הפזורות של בית ישראל. אילולא מלט זה, היה העם היהודי מתפורר מזמן. המצוות מקשרות כל יהודי בעולם לכל יהודי אחר בעולם. כשיהודי יושב בבית הכנסת, הוא יודע שמאות אלפי יהודים ברחבי תבל עושים אותו דבר. כשהוא מניח תפילין כל בוקר, הוא יודע שיהודי בצרפת עושה אותו דבר. כשהוא מדליק נרות חנוכה, הוא יודע שיהודי בארגנטינה עושה אותו דבר. וכשהוא נותן צדקה, הוא יודע שיהודי באוסטרליה עושה אותו דבר. בכך מסייעות המצוות בידנו להגשים את התפילה הנאמרת כל שבת בתפילת מנחה: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ!"

כוחן המאחד של המצוות, מתבטא בצורה פיזית בברייתא ידועה במסכת ברכות (ל' ע"א) העוסקת בכיוון התפילה:

13 בתוך "מצב האמונה" (לעיל, הערה 7), עמ' 78.

14 שם, עמ' 61.

3. הגישה השלישית גם מדגישה את השותפות שבין האלהים והאדם: התורה והמצוות מבטאות את הברית הנצחית שנכרתה בין הקב"ה ועם ישראל. כפי שאומר משה בתחילת ספר דברים (ה': ג-ד'): "לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת, כי אתנו אנחנו אלה פה היום כולנו חיים. פנים בפנים דבר ה' עםכם בהר מתוך האש". פסוקים אלה לא היו מפתיעים לו נאמרו ליהודים שהיו נוכחים בהר סיני – ולא היא. משה דיבר עם בני הים כעבור ארבעים שנה ובכל זאת אמר: "אתנו", "אנחנו", "כולנו", "עמכם"! רצונו לומר שהברית לא היתה חד-פעמית; היא מתחדשת בכל דור ודור כפי שמשם הסביר בסוף ספר דברים (כ"ט: י"ג-י"ד): "ולא אתכם לבדכם אנכי כורת את הברית הזאת ואת האלה הזאת. כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום לפני ה' אלהינו, ואת אשר איננו פה עמנו היום". ורש"י מוסיף: "ואף עם הדורות העתידיים להיות".¹¹ כלומר, כל פעם שאנו מקיימים מצוה או הלכה אנו מחדשים את בריתנו עם הקב"ה.

וכך אנו מדגישים מדי שנת בשנה בסדר ליל פסח:

בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים שנאמר: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר, בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים" (שמות י"ג: ח'). לא את אבותינו בלבד גאל הקב"ה אלא אף אותנו גאל עמהם שנאמר: "ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותנו" (דברים ו': כ"ג).

4. הגישה התיאולוגית הרביעית אומרת שהמצוות מובילות לקדושה: הן מקדשות את חיינו ומקרבות אותנו לקב"ה. זאת היתה גישתו של התנא איסי בן יהודה לפני 1,800 שנה כמו ששינו במכילתא: "כשהמקום מחדש מצוה על ישראל, הוא מוסיף להם קדושה".¹²

גישה זאת משתקפת גם במטבע הרגיל לברכות המצוות: "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצונו". ואמנם, המצוות מקדשות את חיינו – היומיומי הופך למיוחד והחול הופך לקודש. שבת וחגים מקדשים את הזמן; ברכות וכשרות מקדשות את האכילה; חופה וקידושין ודיני טהרת המשפחה מקדשים את הנישואין; הלכות אונאה ואיפת צדק מקדשות את חיי המסחר. על כן, דרך קיום המצוות

11 פירושו של רש"י מבוסס על מדרש תנחומא, נצבים, סימן ג'. והשווה שמות רבה כ"ח: ו' ופרקי דרבי אליעזר, פרק מ"א, מהדי רד"ל, צ"ז ע"ב.

12 מכילתא דכספא, פרשה כ', מהדי הורוביץ-רבין, עמ' 320.

ככה זה צריך להיות. ליהדות יש עתיד רק אם יש לנו נכדים יהודיים טובים; סבים טובים אינם מספיקים.¹⁶

3. הגישה האתנית השלישית מודגשת יותר בחו"ל, אבל גם בארץ יש לה ערך רב. היא אומרת שהאיום הגדול ביותר על קיום העם היהודי בימינו הוא טמיעה והתבוללות. במשך אלפי שנים הגנו המצוות על העם היהודי נגד איומים אלה. אחד העם, כידוע, אמר: "אפשר לומר בלי שום הפרזה, כי יותר משישראל שמרו את השבת, שמרה השבת אותם".¹⁷

והוא הדין לגבי שאר המצוות. יהודי שומר מצוות אינו מחפש את האלהים בכת כלשהי אלא במחשבת ישראל ובמיסטיקה היהודית. הוא אינו נוהר אחר המתירנות והחמריות שיש בתרבות המערבית כי הוא מעוגן בערכים של המסורת היהודית. הוא אינו מחפש זהות כי יש לו זהות שרשית משלו. ההלכה היא איפוא תריס חזק המגן נגד טמיעה והתבוללות.

אלה הן איפוא שלש גישות אתניות לקיום מצוות: לאחד את עם ישראל המפוזר בארבע כנפות תבל, ליצור חוט משולש בינינו בין אבותינו ובין צאצאינו, ולהגן על עמינו מטמיעה והתבוללות.

גישות אישיות

שתי הגישות האחרונות שנפרט הן אישיות. לפיהן כל בן אדם מקיים מצוות בעיקר בגלל התועלת האישית שהוא מפיק מהן:

1. הגישה הראשונה מסתכלת על המצוות כשיטה של ריסון עצמי, שעוזרת לשפר את אופיינו ולהפוך אותנו לבני אדם טובים יותר. רעיון זה נשמע כחידוש של העת החדשה – ולא הוא. הוא מופיע כבר במאה השלישית בפי האמורא הבבלי רב: "לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות".¹⁸ כלומר המצוות ניתנו על מנת לשפר את האופי וללמד ריסון עצמי. וכך סבר ר' אברהם אבן עזרא במאה הי"ב. בפירושו לדברים ה': "י"ח הוא כותב: "ועיקר כל המצוות ליישר הלב" ומכיון ש"לב" מתכוון למוח, רצונו לומר שעיקר כל המצוות לצרף וליישר את המחשבות.¹⁹

16 שמעתי את הדברים בשנת תשמ"ה מידי יעקב פרידגוט שהיה נוכח בשעת הדרשה.

17 אחד העם, "שבת וציונות", כל כתבי אחד העם, תל אביב וירושלים, תשי"ז, עמ' רפ"ו.

18 בראשית רבה מ"ד: א', מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 424-425.

19 והשווה פירושו לדברים ל: י"ד.

תנו רבנן: ... בחוץ לארץ יכוין את לבו כנגד ארץ ישראל...

בארץ ישראל יכוין את לבו כנגד ירושלים...

היה עומד בירושלים יכוין את לבו כנגד בית המקדש...

עומד בבית המקדש יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים...

היה עומד בבית קדשי הקדשים יכוין את לבו כנגד בית הכפורת...

נמצא עומד במזרח, מחזיר פניו למערב; במערב, מחזיר פניו למזרח; בדרום,

מחזיר פניו לצפון; בצפון מחזיר פניו לדרום – נמצאו כל ישראל

מכוונין את לבם למקום אחד.

וכך הדגיש פרופ' יעקב פטוחובסקי בימינו:

עצם טיבה של התורה מונע מן היהודי המודרני להישאר כיחיד מבודד. חיים יהודיים הם בצורה זו או אחרת חיי קהילה. אי אפשר להעלות על הדעת יהודי פרוש [המתבודד במדבר]... התורה ניתנה לעם ישראל. הברית נכרתה עם העם הנבחר. תפקידו של ישראל להיות "ממלכת כהנים וגוי קדוש". אם הזהות ההיסטורית של עם ישראל צריכה להישאר שלמה, מכאן שמעל ומעבר למצוות שהיהודי המודרני מקבל על עצמו כמצוות אישיות, תהיינה אחרות שהוא יקבל את מרותן כחבר בעם היהודי.¹⁵

2. הגישה האתנית השנייה מדגישה את המשכיות ההיסטורית של עם ישראל. המצוות הן החוט המשולש המקשר אותנו ואת צאצאינו לאבותינו ולתולדות עמינו. בלעדן, היינו מאבדים את המשכיותנו והיינו מרגישים כ"יתומים בהיסטוריה". כשיהודי שומר שבת, הוא יודע שגם משה רבינו עשה כך. כשהוא מניח תפילין הוא יודע שגם רבי עקיבא עשה כך. כשהוא לומד תורה, הוא יודע שגם הרמב"ם עשה כך. וכשהוא נותן צדקה, הוא יודע שגם הגאון מווילנא עשה כך.

חשיבות המצוות להמשכיות ההיסטורית של עמנו, הודגשה בדרשה יפה של הרב יצחק קליין ז"ל, אחד מגדולי הפוסקים של התנועה הקונסרבטיבית בארה"ב. בבר-מצוה של נכדו אפרים הוא אמר:

הרבה נערים ונערות בימינו אומרים: אני לא שומר מצוות אבל הסבא שלי – הוא יהודי טוב: הוא מתפלל, שומר כשרות, שומר שבת וחגים, ולומד תורה. זהו, כמוכן, הפוך! היום יש לי הזכות לומר ההפך: הנכד שלי הוא יהודי טוב: הוא מתפלל, שומר כשרות, שומר שבת וחגים, ולומד תורה. וכמוכן,

15 דבריו הובאו אצל הרב דורף (לעיל, הערה 9), עמ' 141.

רעיון זה הודגש שוב לאחרונה על ידי הרב הרולד קושנר, רב קונסרבטיבי ידוע בארה"ב:

הרבה מההלכות והמנהגים של אורח החיים היהודי הם מעין התעמלות רוחנית שעוצבו כדי ללמדנו לשלוט באינסטינקטים הבסיסיים של חיינו: רעב, יחסי מין, כעס, חמדנות וכן הלאה. אין לנו מצווים להכחיש את הדברים האלה, אלא לשלוט בהם במקום שהם ישלטו בנו... התורה נותנת לנו את החירות לומר "לא" לתאוותינו.²⁰

כלומר, בעיני רבנים אלה, שמירת המצוות משפרת את האופי, מצרפת את הנפש, ונותנת לנו את החירות לשלוט בתאוותינו.

2. הגישה האישית השניה אומרת בפשטות: קיים מצוות כי זה תענוג! המצוות מרוממות את הרוח ומשמחות את הלב. גישה זאת היתה מקובלת מימי המקרא ועד ימינו. נאמר בספר תהילים: "פקודי ה' ישרים משמחי לב" (י"ט:ט), וכן נאמר: "עבדו את ה' בשמחה, בואו לפניו ברננה" (ק':ב).

חכמי התלמוד לקחו רעיון זה ופיתחו את המושג "שמחה של מצוה". פעם אחר פעם נאמר בספרות חז"ל שיש לקיים מצוות בשמחה. וכך למשל שנינו בברכות ל"א ע"א: "אין עומדין להתפלל אלא מתוך שמחה של מצוה".

בספרו "לה' הארץ" מספר פרופ' אברהם יהושע השל:

אשה שפכה את לבה לפני רב בתל-אביב. בניה הפסיקו לקיים מצוות. הם היו חלוצים שעזבו את הכל כדי לייבש ביצות בארץ ישראל. "אני יודעת", היא אמרה, "שהם בני אדם קדושים העושים עבודה חשובה אבל צר לי על כך שהם מפסידים את התענוג של קיום מצוות".²¹

אמנם כן, יהודים רבים מקיימים מצוות מפני שהם נהנים מכך. כשאנו לומדים כל הלילה בתיקון ליל שבעות אין זה בגלל נימוק פילוסופי עמוק.²² אנו עושים כך מפני שזה

R. Harold Kushner, *To Life! A Celebration of Jewish Being and Thinking*, Boston, Toronto, London, 1993, pp. 51-52

R. Abraham Joshua Heschel, *The Earth is the Lord's*, Philadelphia, 1962, p. 64

22 מנהג זה מקורו בזוהר והוא הורחב על ידי מקובלי צפת. ראה י"ד וילהלם, "סדרי תיקונים", עלי עין: מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן, ירושלים תשי"ח-תשי"ב, עמ' 125-130, 145; משה חלמיש, מחקרי חג 5 (תשנ"ד), עמ' 62-78; מאיר בראילן, שם 8 (תשנ"ז), עמ' 28-48.

תענוג. ולמה אנו רוקדים כמו משוגעים בשמחת תורה ומתחפשים כמו ליצנים בפורים? מפני שזה תענוג. ולמה אנו ישנים בשבת? כי "שינה בשבת תענוג".²³ ולמה אנו בונים סוכה ומתגוררים בה במשך שבעה ימים? מפני שזה תענוג. כשאנו בודקים את החמץ לאור הנר, בנינו מתלהבים, וכשאנו עורכים את הסדר עד אחת לפנות בוקר בנותינו "עושות חיים". אף אחד אינו מכריח אותם; הם אוהבים לקיים מצוות. ההלכה איננה עול אלא תענוג – "שמחה של מצוה".

אלה הן איפוא שתי סיבות אישיות לקיום מצוות: משמעת עצמית ושמחה של מצוה.

ניסינו לסכם אלפי שנים של מחשבת ישראל על רגל אחת. פרט לשתי הסיבות הראשונות, הסיבות הנזכרות אינן סותרות זו את זו. ניתן לאמץ אחת מהן או שלוש או את רובן. כמו כן ניתן לקיים מצוה בגלל סיבה אחת, ומצוה אחרת בגלל סיבה אחרת. אבל לא המדרש עיקר אלא המעשה. כל הפילוסופיה בעולם לא תהפוך אותנו ליהודים טובים. כל הדרשות בעולם לא תהפוכנה אותנו ליהודים טובים. יהודים טובים הם תוצאה של שבת וכשרות; של לימוד תורה ותפילה; של צדקה וביקור חולים; של הכנסת כלה ולויתת המת; ושל קיום כל שאר המצוות.

נקודה אחרונה זו הודגשה על ידי פרופ' עזרא ספייסהנדלר כשהוא התבקש להשתתף בסימפוזיון על "מצב האמונה היהודית" בשנת 1966. הוא פתח את דבריו במילים הבאות:

השאלות שהוצגו על ידי מארגני הסימפוזיון משקפות עמדה ההופכת את היהדות על ראשה והעוברת מאמונות ודעות למעשים. אולם מנקודת-מבט היסטורית, היהדות הלכה תמיד בכיוון ההפוך, בהגיעה לאמונה דרך המעשה. אכן, יהודים האמינו שהתורה ניתנה בסיני, אבל מסופקני אם דור כלשהו של יהודים קיים מצוות כתוצאה מכך, אפילו באותן קהילות ספורות שבהן התיאולוגיה היתה באופנה. יהודים קיימו מצוות מכיון שבשבילם היתה ההלכה אורח חיים, משטר של מעשים שבעולו הוכנסו מרגע הלידה. המנגנון של רציונלוציה הופעל רק לאחר שהמעשה נעשה והתקבל. זה מסביר מפני מה – למרות שהמעשים נשארו קבועים – טעמיהם השתנו עם כל שינוי בסביבה החברתית והאינטלקטואלית...

23 ילקוט ראובני, ואתחנן, על הפסוק "ופן תשא עיניך", בשם האר"י.

היהדות תתגבר על המשבר הנוכחי אם היא תמצא את דרכה חזרה למצוה – למעשה הקונקרטי. רק לאחר קביעת המעשה – ולא לפניו – תמצא היא את הסמכות לקיומה.²⁴

למי יש הזכות לפסוק הלכה ולפרש אותה?

הדגשנו לעיל את הצורך לסגל את ההלכה להתפתחויות מרחיקות הלכת של המאה העשרים. אולם נכונות לשינויים בהלכה אין פירושה הפקרות. לא לכל יהודי יש זכות לפסוק הלכה ולפרשה כרצונו; רק לחכמים שבכל דור ודור יש זכות זו. תפיסה זו מקורה בספר דברים (י"ז: ח'–י"א):

כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין... דברי ריבות בשעריך וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו. ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט. ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך... לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל.

כלומר התורה מתנגדת לשיטת "איש הישר בעיניו יעשה" (שופטים י"ז: ו'); רק החכמים שבכל דור רשאים לפסוק הלכה ולפרשה. יתר על כן, ראוי להדגיש פסוק אחד בקטע הנ"ל: "ובאת... אל השופט אשר יהיה בימים ההם". משה רבינו אינו יכול לפתור את בעיות זמננו ורבי עקיבא אינו יכול להשיב על שאלותינו כי הבעיות שלנו לא היו הבעיות שלהם. בכל דור ודור עלינו להתמודד עם בעיות הלכתיות על פי הנסיבות והתנאים של אותו דור: "דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור ופרנסיו" (עבודה זרה ה' ע"א).

השקפה זאת יוצאת בעליל מהסיפור המפורסם על תנורו של עכנאי (בבא מציעא נ"ט ע"א–ע"ב). אותו סיפור עוסק במחלוקת הלכתית בין רבי אליעזר וחכמים בענין טומאתו של תנור מסוים. לאחר שרבי אליעזר לא הצליח לשכנע את חבריו בנימוקים הלכתיים, הוא ניסה לשכנעם באמצעות ניסים. הוא עקר חרוב ממקומו מאה אמה, גרם למים לזרום לאחור באמת המים, והיטה את כתלי בית המדרש. לבסוף אמר להם רבי אליעזר:

אם הלכה כמותי, מן השמים יוכיחו. יצאה בת קול ואמרה: "מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום?". עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: "לא בשמים היא" (דברים ל' י"ב)!

הגמרא מוסיפה הסבר אמוראי לדברי רבי יהושע:

מאי "לא בשמים היא"? אמר רבי ירמיה: שכבר ניתנה תורה מהר סיני [ולכן] אין אנו משגיחין בבת קול שכבר כתבת בהר סיני "אחרי רבים להטות" (שמות כ"ג: ב').

מצאו רבי נתן לאליהו. אמר לו רבי נתן: מה עשה הקב"ה באותה שעה? אמר לו: חיידך ואמר: נצחוני בני! נצחוני בני!²⁵

המסר של אגדה זו ברור. ה' נתן לנו את התורה בהר סיני אבל מאז ויתר על זכותו לפרשה ולשנותה. הוא הטיל אחריות זאת על החכמים שבכל דור ודור החייבים לפרש את ההלכה בהתאם לצרכים ולבעיות שבדורם. דעת הרוב קובעת, לא ראיות מן השמים.

זאת היתה הגישה ההלכתית של היהדות הקלאסית עד סוף ימי הביניים: נכונות לשנות את ההלכה ואף לבטל מצוה מן התורה אם היה צורך דחוף בכך.²⁵ ברם, בעת החדשה חל מפנה דראמטי בגישה קלאסית זו להלכה. וזאת משום שהעת החדשה אופיינה לא רק בהתפתחות טכנולוגית מהירה אלא במהפכות חברתיות ותיאולוגיות מרחיקות לכת. ספקנות וביקורת המקרא איימו על האמונה באלהים ובהתגלות ה' בהר סיני; "אחוות האנושות" איימה על ייחודיות יהודית; ומוסר אוניברסלי דחק את הפולחן היהודי לקרן זווית. כתגובה למהפכות אלו, פיתחו קבוצות שונות של יהודים כמה גישות חדשות לגמרי להלכה:

מייסדי היהדות הרפורמית במאה הי"ט ביקשו להתקבל בעולם הנאור של ההשכלה. בהתאם לכך, הם דחו ביודעין את רוב ההלכה הקלאסית: איסורי שבת וכשרות, ברית מילה, עברית, והאיזכורים של ציון וארץ ישראל שבסידור. הכל נחשב בעיניהם כ"פרימיטיבי" או "מיושן" וכמחסום בפני האימנציפציה ושילוב בחברה המודרנית.

היהדות האורתודוקסית, מצד שני, מתוארת על ידי מנהיגיה כהמשך ישיר של היהדות התלמודית והימביניימית. אולם חוקרים רבים כבר הוכיחו שאף היהדות האורתודוקסית היתה גישה חדשה ליהדות, שנוצרה כתגובה למשברים הנזכרים וכתגובה ישירה ליהדות הרפורמית.²⁶ תומכיה חששו לתת להלכה להשתנות ולהתפתח שמא בכך הם יסייעו

25 המשפט האחרון תורגם מהארמית שבתלמוד.

25א ראה על כך במחקרים של פרופ' גילת ופרופ' גרינברג הרשומים בביבליוגרפיה המקיפה, סעיף ד'.

26 ראה שם, סעיף ו', למחקרים רבים המוכיחים דבר זה.

24 "מצב האמונה" (לעיל, הערה 7), עמ' 229–230.

על שינויים, גמישות והתפתחות בהלכה

בראשית המאה הי"ט, אחד מהמייסדים וראש המדברים של התנועה האורתודוקסית היה הרב משה סופר המכונה החת"ס סופר. הוא הפך את הביטוי התנאי "החדש אסור מן התורה בכל מקום" (משנה ערלה ג' ט"ו) לסיסמה של תנועתו.²⁸ החת"ס סופר עצמו התנגד להעברת הבימה מאמצע בית הכנסת לקצהו כי החדש אסור מן התורה. בשנת 1865 חתמו עשרים וארבעה רבנים אורתודוקסיים על "פסק בית דין" האוסר תשעה דברים וביניהם: "אסור לדרוש דרשה בלשון אומות העולם, אסור להיכנס לבית כנסת אשר אין לה בימה באמצע, ואסור לשנות שום מנהג יחידות או שום נימוס בית הכנסת מאשר מקובל מאבותינו ואבות אבותינו".²⁹ רבנים אלה התנגדו גם להשכלה כללית³⁰ וללבוש מודרני כי החדש אסור מן התורה.

במילים אחרות, השמירה על הקיים הפכה לעיקרון מקודש. תפיסה זאת מנוגדת לחלוטין לתפיסה היהודית הקלאסית ולתולדות ההלכה והפסיקה במשך כל הדורות. התפיסה הקלאסית מתבטאת היטב באגדה הידועה על משה רבינו בבית מדרשו של רבי עקיבא (מנחות כ"ט ע"ב):

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות. אמר לפניו: רבונו של עולם, מי מעכב על ידך [מלמסור את התורה בלא תגין]? אמר לו: אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד לדרוש על כל קוף וקוף תילין תילין של הלכות. אמר לפניו: רבונו של עולם, הראהו לי! אמר לו: חזור לאחוריך. הלך וישב בסוף שמונה שורות [בבית מדרשו של רבי עקיבא]³¹ ולא היה יודע [=מבין] מה הן אומרים [ולכן] תשש כוחו. כיוון שהגיע [רבי עקיבא] לדבר אחד אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להן: "הלכה למשה מסיני". נתישבה דעתו [של משה]. חזר [משה] ובא לפני הקדוש ברוך הוא. אמר לפניו: רבונו של עולם, יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי?

28 זהו משחק מילים שנון. המשנה התכוונה לתבואה החדשה – "חדש" – שצמחה באותה שנה שאסור לאכול ממנה עד לאחר הקרבת העומר ביום ט"ז בניסן.

29 זהו ציטוט מוועידת מיכאלוביץ. ראה נתנאל קצבורג, "פסק-בית-דין של מיכאלוביץ תרכ"ו", בתוך: ע' אטקס ו' שלמון, עורכים, פרקים בתולדות החברה היהודית... מוקדשים לפרופ' יעקב כ"ץ, ירושלים, תש"ס, עמ' רע"ג-רפ"ו. לאחר הוועידה חתמו עוד רבנים רבים על המסמך עד שמספרם הגיע ל-69.

30 ראה שם, עמ' רע"ז.

31 בתקופת המשנה והתלמוד החכמים והתלמידים ישבו בשורות לפי מעמדם בישיבה. ראה David Goodblatt, *Rabbinic Instruction in Sasanian Babylonia*, Leiden, 1975, pp. 252-259.

לרפורמים, המתעלמים לרוב מן ההלכה וכופרים בסמכותה. רבנים אורתודוקסיים אף טענו שאין לרבני זמננו הזכות לשנות ולחדש את ההלכה, בהסתמכם על פתגמים תלמודיים כגון "אם היו הראשונים בני מלאכים או בני אנשים, ואם היו בני אנשים או חמורים".²⁷ ברם, פתגם זה עוסק בדיוקנות בשמירת מצוות, לא ביכולתנו לפסוק הלכה.

גישת התנועה המסורתית היא שחייבים להמשיך בתהליך ההיסטורי הנורמטיבי של התפתחות ההלכה כדי לענות על בעיות הזמן וכדי לקיים את המצוה ללכת "אל השופט אשר יהיה בימים ההם". יחדות המסרבת להתמודד עם בעיות השעה ועם המציאות אינה תורת חיים. ואף על פי שיש לגשת לפירוש ההלכה ביראת כבוד, יש לסמוך על העמדה המקובלת ביהדות והמודגשת במשנה (ראש השנה ב' ט"ו):

... אמר לו [רבי דוסא בן הרכינס לרבי יהושע]: אם באין לנו אחר בית דינו [=להסתפק בדינו] של רבן גמליאל, צריכים לנו אחר כל בית דין ובית דין שעמד מימות משה ועד עכשיו. שנאמר "ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל" (שמות כ"ד ט"ו) – ולמה לא נתפרשו שמותן של הזקנים? אלא ללמד שכל שלשה ושלושה שעמדו בית דין על ישראל הרי הם כבית דינו של משה.

והתוספתא מוסיפה (שם, א' י"ח, מהד' ליברמן עמ' 311):

... ללמדך שבית דינו של ירובעל גדול לפני המקום כבית דינו של משה, ובית דינו של יפתח גדול לפני המקום כבית דינו של שמואל, להודיעך שכל מי שנתמנה פרנס על הציבור, אפילו קל שבקלים, שקול כאביר שבאבירים, וכן הוא אומר: "ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט [אשר יהיה בימים ההם]" (דברים י"ז ט"ו) – אין לך אלא שופט שבדורך, ואומר: "אל תאמר מה היה [שהימים הראשונים היו טובים מאלה, כי לא מחכמה שאלת על זה]" (קהלת ז' י"ז).

במילים אחרות, גם אם חכמי זמננו אינם שווים בגדולתם לחכמי תקופות אחרות, אין זה חשוב. חכמי זמננו הם הם שחייבים להתמודד עם הבעיות של זמננו, כפי שמואל התמודדו עם הבעיות של זמננו.

27 ירושלמי דמאי א' ג', כ"א ע"ד וירושלמי שקלים ה' א', מ"ח ע"ג-ע"ד. הארמית תורגמה לעברית. והשווה גם לבבלי שבת קי"ב ע"ב.

ב. תנו רבנן: בראשונה היו מוליכין [אוכל] בבית האבל עשירים בקלות [שלים] של כסף ושל זהב ועניים בסלי נצרים של ערבה קלופה והיו עניים מתביישים. התקינו שיחו הכל מבאיין בסלי נצרים של ערבה קלופה מפני כבודן של עניים.

תנו רבנן: בראשונה משקין בבית האבל עשירים בזוכית לבנה ועניים בזוכית צבועה והיו עניים מתביישיין. התקינו שיחו הכל משקין בזוכית צבועה מפני כבודן של עניים...

בראשונה היו מוציאיין עשירים בדרגש [=מיטה מפוארת] ועניים בכליבה [=מיטה פשוטה] והיו עניים מתביישיין. התקינו שיחו הכל מוציאיין בכליבה מפני כבודן של עניים...

בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו [מחמת מחיר התכריכים] עד שהיו קרוביו מניחין אותו ובורחין. עד שבארבן גמליאל ונהג קלות ראש בעצמו ויצא בכלי פשתן ונהגו העם אחריו לצאת בכלי פשתן [מועד קטן כ"ז ע"א-ע"ב].

3. שינויים מפני תיקון עולם [=לטובת החברה כולה]:

א. בראשונה היה משנה שמו ושמה, שם עירו ושם עירה [בגט, מפני הבושה]. התקיין רבן גמליאל הזקן שיחא כותב איש פלוני וכל שם שיש לו, אשה פלונית וכל שם שיש לה מפני תיקון העולם [שלא יוציאו לעז על בניה מן בעלה השני ויאמרו שלא נתגרשה מבעלה הראשון] [משנה גיטין ד': ב.].

ב. בראשונה היה כותב "אני פלוני חתמתי עד" – אם כתב ידו יוצא ממקום אחר [=נמצא חתום על שטר אחר] כשר, ואם לאו פסול. אמר רבן גמליאל: תקנה גדולה התקינו שיחו מפרשין שמותיהן בגיטין [=פלוני בן פלוני] מפני תיקון העולם [גיטין ל"ו ע"א].

4. שינויים מפני דרכי שלום:

תנו רבנן: בראשונה היו אבלים עומדין וכל העם עוברין [על פניהם לנחמם] והיו שתי משפחות בירושלים שהיו מתגרות זו בזו, זאת אומרת "אני עוברת תחילה" וזאת אומרת "אני עוברת תחילה". התקינו שיחא העם עומדים ואבלים עוברין [סנהדרין י"ט ע"א].

תהליך זה של גמישות הלכתית לא נפסק עם חתימת התלמוד. הוא נמשך לאורך ימי הביניים ועד המאה העשרים. דבר זה הודגש על ידי הרב יהודה אריה ממודינא (1571-1648), אחד מגדולי הפוסקים באיטליה בתקופת הרנסנס:

כמה מסרים חשובים טמונים בסיפור יפה זה. אחד מהם הוא שמושה רבינו שנתן לנו את התורה בהר סיני כבר לא הבין את הדיון ההלכתי שהתנהל בבית מדרשו של רבי עקיבא! הזמן עשה את שלו. ככל דבר חי ואורגני, השתנתה התורה במשך הדורות בצורה כל כך משמעותית עד שמושה בעצמו לא הכיר אותה.

אולם אין צורך להסתמך אך ורק על דברי אגדה. שינויים בהלכה משתקפים כמעט בכל פרק במשנה ובכל דף של התלמוד הבבלי. עשרות פעמים בספרות התלמודית אנו נתקלים בביטוי: "בראשונה היו עושים כך... משקרה א תיקן ר' פלוני לעשות אחרת". להלן מדגם קטן של שינויים בהלכה מתוך אלפים הנמצאים בספרות התלמודית ובמקורות אחרים. השינויים האלה נעשו מסיבות שונות וסיווגנו אותם בכמה קבוצות כלליות.

1. שינויים משום תמורות חברתיות וכלכליות:

א. תנו רבנן: בראשונה כל מי שמצא אבידה היה מכריז עליה שלושה רגלים ואחר רגל אחרון שבעה ימים כדי שילך שלושה ויחזור שלושה ויכריז יום אחד. משחרב בית המקדש התקינו שיחו מכריזים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. ומשרבו האנסים התקינו שיחו מודיעין לשכניו ולמיודעיו ודיו... תנו רבנן: בראשונה כל מי שאבדה לו אבידה היה נותן סימניה ונוטלה. משרבו הרמאין התקינו שיחו אומרים לו: צא וחבא עדים דלאו רמאי את וטול (בבא מציעא כ"ח ע"ב).

ב. בראשונה היו מקבלין עדות החדש מכל אדם. משקלקלו המינין [=הצדוקים] התקינו שלא יהו מקבלין אלא מן המכירים. בראשונה היו משיאיין משואות [לגולה להודיע על קידוש החודש]. משקלקלו הכותים [=השומרונים] התקינו שיחו שלוחין יוצאין [משנה ראש השנה ב': א'-ב.].

ג. פרוזבול אינו משמט. זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן. כשראה שנמנעו העם מלהלוות זה לזה [סמוך לשנת השמיטה, שמא הלווה לא יפרע את חובו עד שנת השמיטה והחוב יבוטל] ועוברים על מה שכתוב בתורה: "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר: קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא" (דברים ט"ו: ט') – התקין הלל פרוזבול. זהו גופו של פרוזבול: "מוסר אני לכם איש פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי, שאגבנו כל זמן שארצה" והדיינים חותמין למטה או העדים (משנה שביעית י': ג-ד').

2. שינויים משום רגישות מוסרית:

א. בראשונה כל מי שהוא יודע לקרות [פרשת ביכורים, דברים כ"ו: ג' ואילך בעברית] קורא, וכל מי שאינו יודע לקרות מקרין אותו [מילה במילה והוא עונה]. נמנעו מלהביא [מפני הבושה]. התקינו שיחו מקרין את מי שהוא יודע ואת מי שאינו יודע [כדי שאף אחד לא יתבייש] [משנה ביכורים ג': ז']:

בתחום האישות, גברה בעת החדשה בעיית העיגון. בחורים רבים במצרים היו עורכים "קידושין פרטיים" בפני שני עדים ולאחר מכן משאירים את נשותיהם "עגונות" מבלי לתת להן גט. מבחינה טכנית בית דין היה יכול להפקיע קידושין כאלה, כלומר לבטל את תוקפם ובכך להתיר את העגונות. ברם, למן המאה הי"ב ואילך נמנעו חכמים מהשימוש בכלי הלכתי זה. אף על פי כן, בשנת 1901 תיקנו שלושת רבניה הראשיים של מצרים – הרב בן שמעון, הרב חזן והרב אהרן מנדל הכהן – תקנת הקהל להפקיע כל הקידושין שלא ייעשו ברשות הרב אב בית דין; בנוכחות מניין ובכללם נציג האב בית דין; ובצירוף שטר כתובה ואירוסין. ואמנם הרב בן שמעון העיד בשנת 1908 כי מטרת התקנה הושגה ותופעת ה"קידושין הפרטיים" נעלמה.³⁷

גישתם הכללית של רבני מצרים להלכה משתקפת היטב בדברי הרב אליהו חזן המובאים להלן. הרב חזן כתב את הדברים האלה בשנת 1874, שנים רבות לפני גיבושה של התנועה הקונסרבטיבית בארה"ב. אף על פי כן, דבריו תואמים להפליא את ההשקפה ההלכתית של התנועה המסורתית:

לא איש אל המשתנה בדעתו לרוח הזמן, כי יתנחם להפר חוקים ומשפטים צדיקים. וגם תורתו הנפלאה הראנו לדעת, כי היא נצחית לעד ולעולמי עולמים: כי בכל דור ודור אומות שלמות באו ואבדו נירם, תורות וחוקים רבים כלבוש נחלפו וכעשן נמלחו, ותורת אלהים חיים לעולם עומדת, וזיכרה לא ימוש מזרע מקבליה, לא נפל ולא ייפול דבר מכל דברו הטוב אשר דבר ביד משה עבדו ביום הקהל... ובהיות התורה הקדושה ניתנה לבני אדם גשמיים ועלולים לכל תמורה, בהתחלפות העתים והזמנים, המושלים והגזרות, הטבעים והמזגים, המדינות והאקלימים – על כן כל דברי התורה באו סתומים בחכמה נפלאה ומקבלים כל פירוש אמיתי בכל עת ובכל זמן. והאל הקדוש נקדש בצדקה וקדשנו במצוותו לשמוע אל השופט, כאשר יגזור אומר כל פרנס ושופט לפי הדור והדרור. ובקום אחריו דור חדש ושופטיו, כאשר יראו כי אין רוב הצבור יכולים לעמוד בגזרה ההיא – ניתנה רשות בידו להוסיף ולגרוע, להרוס ולנתון, לבטל ולקיים, כאשר יעלה על רוחו ביראת ה' על פניו כל היום...³⁸

אנו רואים איפוא שהתנועה המסורתית הולכת בעקבות הלל ורבן גמליאל, הרב יהודה אריה ממודינא הרב בן שמעון והרב חזן. בניגוד לתנועה הרפורמית, היא סבורה שההלכה היא חיונית ומחייבת. בניגוד לאורתודוקסיה, היא מתנגדת לסיסמה "החדש אסור מן

37 שם, עמ' 125-143.

38 שם, עמ' 169.

כי דברי רז"ל צריך להבינם כפי המקום והזמן והאדם, דאם לא כן נהיה בדבריהם אפיקורסים כמו הקראים בתורה שבכתב, כי אין קץ לדברים שמצינו להם ז"ל אסורים שנעשו מותרים בחלוף הזמן והמקום.³²

לא זו אף זו. אמרנו לעיל שהתנועה האורתודוקסית באירופה, בתגובה לרפורמה, לא נתנה להלכה להתפתח בצורה טבעית. ברם, בצפון אפריקה לא היתה רפורמה ולכן אף לא היתה אורתודוקסיה. כתוצאה מכך, ההלכה בצפון אפריקה לא קפאה אלא המשיכה להתפתח עד המאה העשרים והצליחה להתמודד בצורה יוצרת עם הבעיות הבערות של העת החדשה.

במרוקו התכנסה "מועצת הרבנים" שש פעמים בין השנים 1947-1955 כדי לאחד את מנהגי מרוקו וכדי לתקן תקנות בבעיות שהזמן גרמן. והרי דוגמא אחת מני רבות: לפי דין תורה אסור לבת לרשת עם הבן, אך כבר במאה הי"ד בספרד תיקנו שבנות שאינן נשואות יורשות עם הבן. במועצת הרבנים שהתכנסה במרוקו בשנת 1952, חייבו את כל קהילות מרוקו בתקנה זאת ואף הציעו לתקן שגם בתנאי שהתירש עם הבן. ברם דא עקא, לפני שהספיקו לתקן תקנה זאת, הפסיקה מועצת הרבנים להתכנס בגלל הגירת היהודים ממרוקו.³³

גם במצרים פסקו הרבנים באומץ ובתושיה עד המאה העשרים. והרי כמה דוגמאות בתחום הטכנולוגי. הרב רפאל אהרן בן שמעון, הרב הראשי של קהיר בין השנים 1891-1921, התיר הדלקת גפרור ביום טוב כי לדעתו מדובר באש "מצויה" המותרת לפי חז"ל. כמו כן התיר הדלקת אור חשמלי ביום-טוב.³⁴ בתחום הפולחני, התיר הרב אליהו חזן, רבה הראשי של אלכסנדריה בין השנים 1888-1908, אמירת הקידוש בבית הכנסת בליל שבת בניגוד לשולחן ערוך ולנוהג הספרדי. משראה שהרבה אנשים אינם מקדשים בביתם כלל וכלל החליט שעדיף שישמעו קידוש שלא במקום סעודה משלא ישמעו קידוש כלל.³⁵ כאמור לעיל, רבני אירופה האורתודוקסיים במאה הי"ט אסרו להתפלל בבית כנסת שאין בימתו במרכז. הרב בן שמעון התעלם לגמרי מדבריהם – למרות שהכיר היטב את הפוסקים הללו – ופסק שאם הזות הבימה תקל על הקוראים בתורה או תשפר את מראהו האסתטי של בית הכנסת מותר לשנות את מיקומה של הבימה.³⁶

32 שו"ת זקני יהודה, ירושלים, תשס"ז, סימן כ"א, עמ' ל"ו.

33 על תקנה זאת, ראה מנחם אלון בתוך: משה בר-יודא, עורך, הלכה ופתיחות: חכמי מרוקו כפוסקים לדורנו, תשמ"ה, עמ' 30-32, וראה כל החוברת לדוגמאות נוספות.

34 צבי זוהר, הלכה ומודרניזציה: דרכי היענות חכמי מצרים לאתגרי המודרניזציה 1882-1922, ירושלים, תשמ"ג, עמ' 27-30.

35 שם, עמ' 102-104.

36 שם, עמ' 112-116.

מתוך השקפה שיטתית שהיא בוודאי טריפה ואסורה, ועל ידי זה הם נכשלים כמה פעמים להפסיד ממון של ישראל, שזהו חטא גדול מעבירה שבין אדם למקום...⁴²

ג. לפני פוסקים הלכה, בודקים את הנושא בצורה היסטורית. האם הדין או המנהג הוא מדאורייתא, מדרבנן, מן הגאונים, מן הראשונים או מן האחרונים? האם הנהוג הנידון התקבל על ידי כלל ישראל או לא? יש יותר נכונות לשנות הלכה חדשה יחסית או הלכה שלא התקבלה בקרב הציבור או דבר שהוא בגדר מנהג בלבד.

ד. השולחן ערוך הוא בוודאי ספר הלכה חשוב ומרכזי אבל אין לראות בו את הסמכות העליונה או הבלעדית כפי שנהוג אצל רבנים אורתודוקסיים רבים. ולכך כמה סיבות: השולחן ערוך נכתב לפני יותר מארבע מאות שנה והרבה השתנה מאז בהלכה, בחברה ובהשקפת עולמנו. יתר על כן, בזמנו של ר' יוסף קארו, ולאחר מכן, קמו הרבה פוסקים חשובים כגון המהרש"ל, ר' מרדכי יפה, המהרשי"א, הבי"ח, המהר"ם מלובלין והחכם צבי, שהתרעמו נגד אלה הפוסקים הלכה על פי השולחן ערוך בלי לעיין בתלמוד ובכל הפוסקים החשובים שקדמו לר' יוסף קארו.⁴³

התנועה המסורתית צועדת בעקבות פוסקים גדולים אלה, בניגוד לרבנים אורתודוקסיים שהעלו את השולחן ערוך למדרגה של קדש קדשים. הללו נאמנים שוב למליצתו של החת"ם סופר על פי שמות י"ד ח': "ובני ישראל יוצאים ביד רמ"א". הוא התכוון לר' משה איסרליש, הרב הפולני שהוסיף "מפה" אשכנזית ל"שולחן ערוך" הספרדי. זאת מליצה שנונה אבל מסוכנת כי היא מתעלמת מהתפתחות ההלכה מחד ומן המקורות התלמודיים מאידך. התנועה המסורתית מתייחסת ברצינות לאזהרתו של פרופ' שניאור זלמן שכטר שכתבה לפני מאה שנה:

אבל יהא ערכו הספרותי של ספר פוסקים גדול שיהא, אין זה מעניק לו תכונה של אי-משוגה ואין זה פוטר את התלמיד או את הרב המשתמש בו מהחובה לבדוק כל סעיף לגופו של ענין, ולבחון אותו לפי כללי הפרשנות שתמיד יושמו למסורת היהודית.⁴⁴

42 הרב יהודה ליב מימון, שרי המאה, חלק ששי, ירושלים, תשט"ז, עמ' 112. הרב מימון הוסיף לרבנות על ידי הרב אפשטיין ושמע את הדברים מפיו באותו יום.

43 ראה הרב בעוז כהן, קונטרס התשובות, בודפשט, תר"ץ, עמ' 25-26; יצחק זאב כהנא, מחקרים בספרות התשובות, ירושלים, תשל"ג, עמ' 89-96.

44 פרופ' שכטר הנ"ל (לעיל, הערה 10), עמ' 211.

התורה" ומרשה להלכה להתפתח ולהשתנות בצורה טבעית ואורגנית. אם התנועה המסורתית זקוקה לסיסמה נוספת, ראוי שהיא תאמץ את סיסמתו של הרב קוק: "החדש יתקדש והקדוש יתחדש".

העקרונות המנחים את רבני התנועה המסורתית בפסיקת הלכה

אין רשימה אחת מגובשת של עקרונות הלכתיים של התנועה המסורתית וכמובן יש גישות שונות אצל פוסקי התנועה.³⁹ ברם, עיון בתשובות ובספרים שנכתבו על ידי רבני התנועה במשך שמונים שנה מעלה, בין השאר, את העקרונות הכלליים דלהלן:⁴⁰

א. יש ניסיון לשמור על המסורת ככל האפשר. שינויים אינם נעשים לשם אלא כדי להתמודד עם בעיה דחופה ובווערת.

ב. הקלה עדיפה מהחמרה. היהדות היא תורת חיים ואנו דבקים בעקרון התלמודי: "ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" (ויקרא י"ח: ה') – ולא שימות בהם" (יומא פ"ה ע"ב). לכן, אם יש בהלכה גישה מקילה וגישה מחמירה בשאלה מסוימת, יש נטיה לפסוק לקולא. גם גישה זאת מעוגנת היטב במסורת ההלכתית. היא משתקפת במימרא הידועה "כח דהתיירא עדיף" (ברכות ס' ע"א) והיא הודגשה על ידי רבים מגדולי הפוסקים במרוצת הדורות. הרב מנחם המאירי (פרובאנס, 1249-1316) הדגיש רעיון זה בפירושו למסכת חולין:

כל שבאה הוראה [=פסיקת הלכה] לפני חכם ואפשר לו להתיר בריוח בלא מחלוקת... אין ראוי לו להתחסד ולחזר אחר החומרות יותר מדאי, אלא יחוס על ממונו של ישראל, שאף התורה חסה על ממונו של ישראל...⁴¹

רעיון דומה הובע כעבור שש מאות שנה על ידי הרב יחיאל מיכל אפשטיין בעל "ערוך השולחן" (1829-1908):

כשתבוא אליך איזו שאלה שהיא באיסורי תורה, עליך לחשוב מקודם כי שאלה זו בחזקת היתר עומדת, ורק לאחר שתעיין בראשונים ולא תמצא איזה צד היתר שהוא, מחויב אתה להורות לאיסור. לדאבוני... מכיר אני כמה רבנים והם גדולי תורה, אבל משום שיראתם קודמת לחכמתם הם דנים בראשונה על שאלה

39 ראה בביבליוגרפיה המקיפה להלן, סעיף א'.

40 לעקרונות נוספים, ראה מה שכתבתי בתשובות ועד ההלכה של כנסת הרבנים בישראל ג' (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 1-2.

41 בית הבחירה לחולין מ"ט ע"ב, מהד' ליס, ירושלים, תש"ל, עמ' קס"ד.

א. הכניסה להר הבית – רוב הרבנים האורתודוקסיים בארץ אוסרים את הכניסה להר הבית שמא יימשך הנכנס לאיזורים האסורים של בית המקדש ויתחייב בכרת. לדבריהם אין אנו יודעים את מיקומו המדויק של בית המקדש ולכן הכניסה להר הבית כולו אסורה. בתשובות הוועד הוכח כי לאחר החורבן ולאורך ימי הביניים אכן נכנסו יהודים להר הבית. יתר על כן, מתברר מהמשנה, מיוסף בן מתתיהו ומהמימצא הארכיאולוגי שחר הבית היום גדול בהרבה מ"התחום המקודש" המתואר במשנה. בעזרת מקורות אלה ניתן להגדיר את "התחום המקודש" בקווים כלליים ולכן מותר היום להיכנס לחלקים מסוימים של הר הבית.⁵⁰

ב. גיוס בנות ובחורי ישיבות לצה"ל – רבנים חרדיים מצדיקים את איגיוסם של ציבורים אלה לצבא ואף אוסרים את הדבר. אולם הם מסתמכים בעיקר על דברי אגדה. המשנה והרמב"ם קובעים בצורה חד-משמעית שבמלחמת מצוה, שבה עם ישראל מתגונן ועומד על נפשו, חובה על כל גבר ואשה לשרת בצבא. לאור זאת, פסק ועד ההלכה ש מצוה על כל בחור ובחורה לשרת בצה"ל, ושאינן שום הצדקה הלכתית להתעלם ממצוה זאת.⁵¹

ג. עליות לתורה לנשים – בעולם האורתודוקסי נהוג שאסור להעלות אשה לתורה, אבל ועד ההלכה פסק שמוותר לעשות כך. נשים "חייבות" בקריאת התורה בציבור באותה מידה שגברים, קטנים, ועבדים "חייבים" כי כל המטרה היא להשמיע את התורה לציבור כדי שלא ישאו שלשה ימים ללא תורה. הסיבה היחידה למנוע מנשים לקרוא בתורה בציבור היא "כבוד ציבור". ביטוי מאוחר זה פירושו תמיד "גנאי לציבור" ובמקרה דיון החשש היה שציבור הגברים ייעלב מהעובדה שאשה קוראת כי אין מספיק גברים המסוגלים לקרוא. ברם, כל ציבור רשאי למחול על כבודו ולהרשות לנשים לקרוא או לעלות לתורה. יתר על כן, בעצם אין צורך היום במחילה כזאת כי הטעם המקורי לגזירה נעלם מחמת שינוי העתים ועתה חוזרים אנו לפסוק על פי עיקר הדין: "הכל עולין למנין שבעה, אפילו אשה אפילו קטן". לבסוף, אי אפשר למנוע עליות של נשים בגלל החשש של טומאת הנידה או משום ש"קול באשה ערוה".⁵²

ד. יחס ההלכה לעישון – העישון נפוץ בעולם החרדי והרב משה פיינשטיין, אחד מגדולי הפוסקים של אותה ציבור, סירב לאסור את הדבר. אף על פי כן, לאור העובדה שעישון

ה. פלורליזם הלכתי: לעיתים יש שתי דרכים לגיטימיות לפסוק הלכה בנושא אחד. במקרה כזה מפרסם ועד ההלכה של כנסת הרבנים בישראל (ראה להלן) את שתי התשובות וכל "מרא דאתרא" [=רב מקומי] רשאי לבחור בפסק המשכנע יותר בעיניו והמתאים יותר לנסיבות בקהילתו.⁴⁵

ו. דגש רב מושם על ההרכב המוסרי ביהדות ובהלכה; מצוות שבין אדם לחבירו אינן פחות חשובות ממצוות שבין אדם למקום. "מדבר שקר תרחק" (שמות כ"ג:ז') אינו פחות חשוב מ"זכור את יום השבת לקדשו" (שם, כ"ח:י). תשלום מיסים אינו פחות חשוב משיבה בסוכה. גישתנו לשאלות של מוסר והלכה מתבטאת היטב באמרותיו של ר' ישראל סלנטר, מייסדה של תנועת המוסר במאה הי"ט: "כשם שאדם בודק טיפת דם בביצתו, כך יש לבדוק כל צדדי הכשרות בפרוטותיו." "כשם שהרב דמתא [=של העיר] חייב לבדוק את הסכין [של שחיטה] שלא תהיה בו פגימה, כך הוא חייב לבדוק את המדות והמשקלות שלא תהיה בהם אונאה." "אין להדר במצוות על חשבון אחרים."⁴⁶

מדגם של פסקי הלכה של ועד ההלכה של כנסת הרבנים בישראל

בשנת 1917 הקימה התנועה הקונסרבטיבית בארה"ב ועד הלכה כדי להתמודד עם בעיות שהזמן גרמן.⁴⁷ בשנת 1927 עבר אותו ועד לרשותה של כנסת הרבנים, ארגון של כל הרבנים הקונסרבטיביים בעולם, ובמשך שבעים שנה משיב אותו ועד על שאלות הלכתיות המתעוררות בצפון אמריקה.⁴⁸ בשנת 1985 הקימה כנסת הרבנים בישראל ועד הלכה כדי להשיב על שאלות הלכתיות המתעוררות בקהילות התנועה המסורתית, בתנועת נוע"ם, במחנות רמה, בקיבוץ חנתון, בבתי ספר תל"י, ובמכון שכטר ללימודי היהדות. מאז ועד היום פורסמו חמישה כרכים של שאלות ותשובות.⁴⁹ להלן מדגם של כמה מפסקי הוועד בקיצור נמרץ:

45 ועד ההלכה איננו "בית דין" החייב לפסוק על פי דעת הרוב אלא גוף של רבנים שכותבים תשובות לשאלות שנשאלו מן השטח. התקדים לכך הוא הנהוג המקובל לשלוח אותה שאלה לרבנים שונים הכותבים תשובות שונות ולעתים מנוגדות על אותו נושא.

46 דב כ"ץ, תנועת המוסר, א', ירושלים, תשנ"ו, עמ' 281 ועיין שם לעוד פתגמים רבים בסגנון זה.

47 על אותו ועד ראה דוד גולינקין, שאלות ותשובות מענה לוי מאת הרב לוי גינצבורג, ניו יורק וירושלים, תשנ"ו, עמ' ד"ח, ובחלק הלועזי שם, עמ' 323.

48 על אותו ועד ראה עכשיו David Golinkin in: idem, ed., *Proceedings of the Committee on Jewish Law and Standards of the Conservative Movement 1927-1970*, Jerusalem, 1997, pp. iii-x.

49 ראה בביבליוגרפיות להלן, סעיף ג'.

50 ראה שתי תשובות בתשובות ועד ההלכה של כנסת הרבנים בישראל א' (תשמ"ו), עמ' 3-13.

51 ראה שתי תשובות שם, ב' (תשמ"ז), עמ' 61-71.

52 ראה שם, ג' (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 13-29.

ביבליוגרפיה נבחרת

הפריטים דלהלן נבחרו מתוך הביבליוגרפיה המקיפה המופיעה בהמשך.

א. גישת התנועה המסורתית להלכה

Siegel, Seymour, ed., with Elliot Gertel, *Conservative Judaism and Jewish Law*, New York, 1977

ב. הלכה למעשה

Klein, Isaac, *A Guide to Jewish Religious Practice*, New York, 1979

ג. שאלות ותשובות של התנועה המסורתית

תשובות ועד ההלכה של כנסת הרבנים בישראל, א"ה, ירושלים, תשמ"ז-תשמ"ח

ד. על שינויים, גמישות, התפתחות ופלורליזם בהלכה

פלך, זאב, דת הנצח וצרכי השעה, ירושלים, תשמ"ז

ה. דגמים של גמישות הלכתית בעת החדשה

זוהר, צבי, הלכה ומודרניזציה: דרכי היענות חכמי מצרים לאתגרי המודרניזציה 1882-1922, ירושלים, תשמ"ג

ו. הגישה האורתודוקסית להלכה

סמט, משה ושלמה רוזנר, "שנוי ומסרת", האנציקלופדיה העברית, ל"ב, טורים 193-199

ז. על חשיבותה של ההלכה בתולדות עם ישראל

גינצבורג, לוי, "מקומה של ההלכה בחכמת ישראל" בתוך: גינצבורג, לוי, על הלכה ואגדה, תל-אביב, 1960, עמ' 13-40

סיגריות גורם נזק גופני משמעותי למעשן, אסר ועד ההלכה את העישון איסור מוחלט משלשה-עשר טעמים שונים וביניהם: "כל המקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא", "גוף בריא ושלם מדרכי השם הוא", "ונשמרתם מאד לנפשותיכם", "אין סומכין על הנסי", ו"אסור לאדם לחבול בעצמו". כמו כן, אסור לאדם לעשן במקום ציבורי לכתחילה ואם עבר ועישן רשאי כל בן אדם הנמצא במקום למחות על כך והייב המעשן להתרחק מהמקום.⁵³

ח. השתלת איברים וכרטיסי תורם – תרומת איברים לאחר המוות היא בגדר פיקוח נפש וכידוע, פיקוח נפש דוחה רוב האיסורים שבתורה. יתר על כן, עיון מדוקדק בהלכה מוכיח שהשתלה איננה נחשבת לניוול המת, להנאה מן המת או כהלנת חלק מגופו של המת. אכן, יש הסכמה רחבה שמותר לקחת כליות, עור, וקרנית של מת לשם השתלה. גם מותר לקחת לב וכבד ממת לשם השתלה בתנאי שנקבע מעל ומעבר לכל ספק שהתורם אכן מת מבחינה הלכתית. רצוי לשאת כרטיס תורם כדי למנוע סיבוכים משפטיים והלכתיים לאחר המוות וכדי לתת מענה למחסור החמור באיברים להשתלה בארץ. סיכומו של דבר, לא זו בלבד ש מותר ליהודי לצוות את איבריו להשתלה לאחר מותו אלא מצוה עליו לעשות כן כדי להציל נפש אחת או נפשות רבות.⁵⁴

"ואידך זיל גמור"

אין בחוברת צנועה זו כדי לתת תמונה מלאה של גישת התנועה המסורתית להלכה. יש בה כדי להזכיר את המשנה במסכת יומא (ז' א'). לאחר שהכהן הגדול היה קורא שתי פרשיות מן התורה בבית המקדש ביום הכיפורים הוא היה אומר: "יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן". בעקבותיו אנו אומרים: יותר ממה שהצגנו לפניכם כתוב במקומות אחרים. לכן אנו מסיימים בביבליוגרפיה נבחרת וביבליוגרפיה מקיפה בתקווה שכל קורא יעמיק את ידיעותיו בנושא חשוב זה. יהי רצון שנוכח כולנו להבין ולהשכיל, לשמוע ללמוד וללמד, לשמור לעשות ולקיים את כל דברי תורת ה' באהבה.

53 ראה שם, ד' (תשי"ז-תשנ"ב), עמ' 37-52.

54 ראה שם, ה' (תשנ"ב-תשנ"ד), עמ' 119-124.

ביבליוגרפיה מקיפה

- Roth, Joel, "Halakhah and History" in: Nina Beth Cardin and David Wolf Silverman, eds., *The Seminary at 100*, New York, 1987, pp. 281-290
- , "Halakhic Responsibility", *Conservative Judaism* 47/3 (Spring 1995), pp. 24-27
- Schulweis, Harold and Ismar Schorsch, *Conservative Judaism* 45/4 (Summer 1993), pp. 5-19
- Siegel, Seymour, ed., with Elliot Gertel, *Conservative Judaism and Jewish Law*, New York, 1977
- Waxman, Mordecai, ed., *Tradition and Change*, New York, 1958.
- Wertheimer, Jack, "The Current Dilemma of Conservative Judaism", *Conservative Judaism* 46/2 (Winter 1994), pp. 19-25

ב. הלכה למעשה

קליין, יצחק, עת ללדת ועת למות: הלכות אבלות במסורת ישראל ועיון במשמעותן לבני דורנו, תורגם לעברית ונערך בידי דוד גולינקין, ירושלים, תשנ"ב (נוסח עברי מעובד של ספרו השני הרשום להלן)

- Artson, Bradley Shavit, *It's a Mitzvah! Step by Step to Jewish Living*, West Orange and New York, 1995
- Dresner, Samuel, Siegel, Seymour, and Pollock, David, *The Jewish Dietary Laws*, revised and expanded edition, New York, 1982
- Klein, Isaac, *A Guide to Jewish Religious Practice*, New York, 1979
- , *A Time to be Born, A Time to Die*, New York, 1976
- Lebeau, James, *The Jewish Dietary Laws: Sanctify Life*, New York, 1983
- Wolfson, Ron, *The Art of Jewish Living*:
- Hanukkah*, סדר חנוכה, New York, 1990
  - The Passover Seder*, סדר ליל פסח, New York, 1988
  - The Shabbat Seder*, סדר ליל שבת, New York, 1985
  - A Time to Mourn A time to Comfort*, New York, 1993

א. גישת התנועה המסורתית להלכה

- הורביץ, רבקה, זכריה פרנקל וראשית היהדות הפוזיטיבית היסטורית, ירושלים, תשמ"ד כחן, בועז, קונטרס התשובות, בודפשט, תר"צ, עמ' 6-7, 13-31
- Artson, Bradley Shavit, "Integrating Tradition and Change", *Conservative Judaism* 44/2 (Winter 1992), pp. 18-31
- Cohen, Boaz, *Law and Tradition in Judaism*, New York, 1959
- Dorff, Elliot, "Towards a Legal Theory of the Conservative Movement", *Conservative Judaism* 27/3 (Spring 1973), pp. 65-77
- , *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants*, New York, 1977, especially Chapter 3; second edition, New York, 1996
- , *Mitzvah Means Commandment*, New York, 1989
- Dresner, Samuel, "Heschel and Halakhah", *Conservative Judaism* 43/4 (Summer 1991), pp. 18-31
- Emet Ve-Emunah: Statement of Principles of Conservative Judaism*, New York, 1988, pp. 21-25
- Friedman, Theodore, in: David Golinkin, ed., *Be'er Tuvia: from the Writings of Rabbi Theodore Friedman*, Jerusalem, 1991, pp. 71-108 (3 articles)
- Golinkin, David, ed., *Proceedings of the Committee on Jewish Law and Standards of the Conservative Movement 1927-1970*, Jerusalem, 1997, Index of Subjects s.v. Philosophy of Halakhah
- Gordis, Robert, *Understanding Conservative Judaism*, New York, 1978
- , "The Dynamics of Halakhah: Principles and Procedures", *Judaism* 28/3 (Spring 1979), pp. 263-282
- , *The Dynamics of Judaism: A Study in Jewish Law*, Bloomington and Indianapolis, 1990
- Klein, Isaac, "An Approach to Halakhah" in: *Responsa and Halakhic Studies*, New York, 1975, pp. 128-134
- Novak, David, "Can Halakhah Be Both Authoritative and Changing?" in: *Halakhah in a Theological Dimension*, Chico, California, 1985, pp. 1-10, 132-135

- ד. על שינויים, גמישות, התפתחות ופלורליזם בהלכה
אורבך, אפרים אלימלך, ההלכה: מקורותיה והתפתחותה, גבעתיים, 1984 (התרגום הלוועזי
רשום להלן)
- , "על החייאת ההלכה", בתוך: על ציונות ויהדות: עיונים ומסות, ירושלים,
תשמ"ה, עמ' 311-321
- ברקוביץ, אליעזר, ההלכה כוחה ותפקידה, ירושלים, תשמ"א (השווה לספרו הלוועזי להלן)
גילת, יצחק, "בית דין מתנין לעקור דבר מן התורה", בר־אילן ז'ח' (תש"ל), עמ' 117-132 =
פרקים בהשתלשלות ההלכה, רמת־גן, תשנ"ב, עמ' 191-204
- גרינברג, שלמה, "היש כוח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה", הגות עברית באמריקה,
תל־אביב, תשל"ב, עמ' 329-336
- דה־פריס, בנימין, תולדות ההלכה התלמודית, מחד' ב', תל־אביב, תשכ"ו
- הלוי, חיים דוד, "על גמישותה של ההלכה", שנה בשנה, תשמ"ט, עמ' 182-186 = עשה לך
רב, חלק שביעי, סימן נ"ד
- ורחפטיג, זרח, "תמורות וגמישות בהלכה", שנה בשנה, תשל"ה, עמ' 143-161
- זמר, משה, הלכה שפויה, תל־אביב, תשנ"ד
- פיקאר, אריאל, "הפוסקים פסקו מלכת", מימד 10 (תשרי-חשוון תשנ"ח), עמ' 26-28
- פלך, זאב, דת הנצח וצרכי השעה, ירושלים, תשמ"ו
- פדרבוש, שמעון, "השיטה המדעית בתלמוד", בנתיבות התלמוד, ירושלים, תשי"ז, עמ' 9-30
- שגיא, אבי, 'אלו ואלו' — משמעותו של השיח ההלכתי: עיון בספרות ישראל, הקיבוץ
המאוחד, 1996
- שגיא, אבי עם יהודה נוימן, 'לא בשמים היא': סוגיות בפילוסופיה של ההלכה, מרכז יעקב
הרצוג, [תשנ"ד]
- Berkowitz, Eliezer, *Not in Heaven: The Nature and Function of Halakha*, New
York, 1983 (cf. his Hebrew book listed above)
- Dorff, Elliot and Rosett, Arthur, *A Living Tree: The Roots and Growth of Jewish
Law*, Albany, New York, 1988

- ג. שאלות ותשובות של התנועה המסורתית
גולינקין, דוד, עורך, שאלות ותשובות מענה לוי מאת הרב לוי גינצבורג, ניו יורק וירושלים,
תשנ"ו (כרבע מהספר בעברית; ראה להלן לכותרת הלוועזית)
- תשובות ועד ההלכה של כנסת הרבנים בישראל, אי-ה', ירושלים, תשמ"ו-תשנ"ה
- Allen, Wayne, *Update: Perspectives on Jewish Law and Contemporary Issues*,
Vols. 1-8, Willowdale, Ontario, 1990-1997
- Blumenthal, Aaron, in: David Blumenthal, ed., *And Bring Them Closer to Torah:
The Life and Work of Rabbi Aaron H. Blumenthal*, Hoboken, 1986, pp. 3-74
- Friedman, Theodore, in: David Golinkin, ed., *Be'er Tuvia: from the Writings of
Rabbi Theodore Friedman*, Jerusalem, 1991, pp. 137-153 and pp. מא-נח
- Golinkin, David, *An Index of Conservative Responsa and Practical Halakhic
Studies 1917-1990*, New York, 1992
- , ed., *Proceedings of the Committee on Jewish Law and Standards of the
Conservative Movement 1927-1970*, Jerusalem, 1997
- , ed., *The Responsa of Professor Louis Ginzberg*, New York and Jerusalem,
1996
- Klein, Isaac, *Responsa and Halakhic Studies*, New York, 1975
- Lincoln, David, מזמור לדוד *Mizmor Le-david A Song of David: Responsa, Studies
and Texts*, New York, 1991
- Novak, David, *Law and Theology in Judaism*, 2 vols, New York, 1974-1976
— *Halakhah in a Theological Dimension*, Chico, California, 1985
- Proceedings of the Committee on Jewish Law and Standards of the Conservative
Movement 1980-1985*, New York, 1988
- Sherwin, Byron, *In Partnership With God: Contemporary Jewish Law and Ethics*,
Syracuse, 1990
- Summary Index: The Committee on Jewish Law and Standards*, New York, 1994 ff.
- Tomeikh KeHalakhah: Responsa of the Panel of Halakhic Enquiry*, Vol. I, Mt.
Vernon, New York, 1986

- , "הוראת הלכה בעידן של תמורה: תגובות רבני מצרים למודרניזציה", בתוך: שלמה דשן, עורך, מחצית האומה, רמת-גן, תשמ"ו, עמ' 21-51
- , מסורת ותמורה: התמודדות חכמי ישראל במצרים ובסוריה עם אתגרי המודרניזציה 1880-1920, ירושלים, תשנ"ג
- טרנר, יוסף, "סמכות ואוטונומיה בתפישתן ההלכתית של הרב חיים הרשנון", בתוך: זאב ספראי ואבי שגיא, עורכים, בין סמכות לאוטונומיה במסורת ישראל, הקיבוץ המאוחד, 1997, עמ' 181-194
- , "כח הצבור במשנתו הדתית-הציונית של הרב חיים הרשנון", בתוך: אבי שגיא, ידידיה שטרן, ודוד שורץ, עורכים, יהדות: בין הפנים לחוץ – דיאלוג בין עולמות (בדפוס)
- שביד, אליעזר, דימוקראטיה והלכה: פרקי עיון במשנתו של הרב חיים הרשנון, ירושלים, תשל"ח (פרקים ה', ז' במיוחד); מהד' ב', ירושלים, תשנ"ז (התרגום הלועזי רשום להלן)
- Faur, Jose, "Lessons for Our Day From Sephardic Halakhic Sources," *Proceedings of the Rabbinical Assembly*, Vol. 40 (1978), pp. 57-73
- Schweid, Eliezer, *Democracy and the Halakhah*, Lanham, 1994 (a translation of the Hebrew volume listed above)
- Stillman, Norman, *Sephardi Religious Responses to Modernity*, Harwood Academic Publishers, 1995
- Zohar, Zvi, "Halakhic Responses of Syrian and Egyptian Rabbinical Authorities to Social and Technological Change", *Studies in Contemporary Jewry*, Vol. II (1986), pp. 18-51

ו. הגישה האורתודוקסית להלכה

- כ"ץ, יעקב, ההלכה במיצר: מכשולים על דרך האורתודוקסיה בהתהוותה, ירושלים, תשנ"ב
- סמט, משה, הלכה ורפורמה: ההלכה מול תביעות המציאות בראשית העידן המודרני, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה באוניברסיטה העברית, 1967

- Goldin, Judah, "Of Change and Adaptation in Judaism" in: *Studies in Midrash and Related Literature*, Philadelphia, 1988, pp. 215-237
- Jacobs, Louis, *A Tree of Life: Diversity, Flexibility and Creativity in Jewish Law*, Oxford, 1984
- Lewittes, Mendell, *Principles and Development of Jewish Law*, New York, 1987, especially the Epilogue, pp. 246-257
- Roth, Joel, *The Halakhic Process: A Systemic Analysis*, New York, 1986
- Routtenberg, Hyman, "Changing Laws", *Dor Le Dor* 9/3 (Spring 1981), pp. 120-131
- Sacks, Jonathan, "Creativity and Innovation in Halakhah" in: Moshe Sokol, ed., *Rabbinic Authority and Personal Autonomy*, Northvale, New Jersey, 1992, pp. 123-168
- Soloveitchik, Haym, "Religious Law and Change: The Medieval Ashkenazic Example", *AJS Review* XII/2 (Fall 1987), pp. 205-222
- Urbach, E. E., *The Halakhah: Its Sources and Development*, Givatayim, 1987 (a translation of the Hebrew volume listed above)
- Zucrow, Solomon, *Adjustment of Law to Life in Rabbinic Literature*, Boston, 1928

ה. דגמים של גמישות הלכתית בעת החדשה

בראשר, שלום, תקנות יהודי מרוקו, ירושלים, תשל"ז

בריודא, משה, עורך, הלכה ופתיחות: חכמי מרוקו כפוסקים לדורנו, ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י, המרכז לתרבות ולחינוך, ספריית הבמה ליהדות אקטואלית, מס' 1, תשמ"ה

הירשנון, חיים, התורה והחיים, בעריכת יחזקאל כהן, ירושלים, תשמ"ח

זוהר, צבי, "הלכה ומודרניזציה": דרכי היענות חכמי מצרים לאתגרי המודרניזציה, 1882-1922, ירושלים, תשמ"ג

—, "משנתם ההלכתית של חכמי ישראל במצרים המודרנית", פעמים 16 (1983), עמ' 88-65

- , "תגובת ההלכה על המודרניזציה" דעות ליו (חורף תשכ"ט), עמ' 26-30
- , "היהדות החרדית בזמן החדש", מהלכים, גליון א' (אדר תשכ"ט), עמ' 29-40; וגליון ג' (אדר ב' תש"ל), עמ' 15-27
- , "מאבקו של חתם סופר בחדשנים", יהודי הונגריה: מחקרים הסטוריים, תל-אביב, 1980, עמ' 92-103
- סמט, משה ושלמה רוזנר, "שנוי ומסרת", האנצקלופדיה העברית, ל"ב, טור 193-199
- Berkovits, Eliezer, "Authentic Judaism and Halakhah," *Judaism* 19/1 (Winter 1970), pp. 66-76
- Katz, Jacob, "Orthodox Jews – From Passivity to Activism," *Commentary* 79/6 (June 1985), pp. 34-39
- , "Orthodoxy in Historical Perspective", *Studies in Contemporary Jewry*, Vol. II (1986), pp. 3-17
- , "Da'at Torah – The Unqualified Authority Claimed for Halakhists", *Jewish History* 11/1 (Spring 1997), pp. 41-50
- Samet, Moshe, "The Beginnings of Orthodoxy," *Modern Judaism*, 8/3 (October 1988), pp. 249-269
- Silber, Michael, "The Emergence of Ultra-Orthodoxy" in: Jack Wertheimer, ed., *The Uses of Tradition*, New York and Jerusalem, 1992, pp. 23-84

ז. על חשיבותה של ההלכה בתולדות עם ישראל

- גינצבורג, לוי, "מקומה של ההלכה בחכמת ישראל" בתוך: גינצבורג, לוי, על הלכה ואגדה, תל-אביב, 1960, עמ' 13-40
- Ginzberg, Louis, "The Significance of the Halachah for Jewish History", *On Jewish Law and Lore*, Philadelphia, 1955, pp. 77-124
- Herr, Moshe David, "The Role of the Halakhah in the Shaping of Jewish History," in: A. Tomaschoff, ed., *Contemporary Thinking in Israel*, Vol. 1, Jerusalem, 1976, pp. 32-45